O‘QITUVCHI-O‘QUVCHI, PROFESSOR-O‘QITUVCHI VA TALABA ORASIDAGI SOTSIOMETRIK MUNOSABATLAR HAMDA UNING ASOSIY PARAMETRLARI

Ibraimov Xolboy Ibragimovich
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti direktori, pedagogika fanlari doktori, akademik

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta'lim jarayonida o‘qituvchi, o‘quvchi va talabalar o‘rtasidagi sotsiometrik munosabatlarning mazmuni, ularning asosiy parametrlari hamda ta'lim samaradorligiga ta'siri tahlil qilingan. Shuningdek, samarali pedagogik muloqotni rivojlantirishning muhim omillari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: sotsiometriya, o‘qituvchi, o‘quvchi, talaba, pedagogik muloqot, ta'lim muhiti, hamkorlik.

Аннотация. В статье анализируются сущность социометрических отношений между учителем, учащимися и студентами, их основные параметры и влияние на эффективность образовательного процесса. Особое внимание уделено развитию эффективного педагогического взаимодействия.

Ключевые слова: социометрия, учитель, учащийся, студент, педагогическое общение, образовательная среда, сотрудничество.

Abstract. This article analyzes the essence of sociometric relations between teachers, pupils, and students, their main parameters, and their impact on the effectiveness of the educational process. Special attention is paid to the development of effective pedagogical interaction.

Keywords: sociometry, teacher, pupil, student, pedagogical communication, educational environment, cooperation.

O‘qituvchi – o‘quvchi hamda talaba – professor-o‘qituvchi o‘rtasidagi sotsiometrik munosabatlar ta’lim jarayonida ishtirok etuvchi sub’ektlar orasidagi o‘zaro tanlash, ishonch, yaqinlik, hamkorlik, ta’sir, muloqot va psixologik qabul qilish darajasini ifodalaydigan muhim ijtimoiy-pedagogik hodisadir. Bunday munosabatlar faqat oddiy muloqot yoki rasmiy ta’limiy aloqa emas, balki ta’lim muhitida shaxsning o‘zini qanday his qilishi, o‘qishga bo‘lgan munosabati, faolligi, tashabbuskorligi, ijodkorligi va jamoaga moslashuvini belgilab beruvchi ichki ijtimoiy tizim hisoblanadi.

Sotsiometrik munosabatlar ta’lim jarayoni subyektlarida kim kim bilan hamkorlik qilishni xohlashi, kimga ishonishi, kimdan yordam so‘rashi, kimning fikrini qadrlashi, kim bilan bir guruhda ishlashni istashi kabi ko‘rsatkichlar orqali namoyon bo‘ladi. Masalan, o‘quvchi o‘qituvchini faqat bilim beruvchi shaxs sifatida emas, balki uni tushunadigan, qo‘llab-quvvatlaydigan, adolatli baholaydigan, unga ishonch bildiradigan shaxs sifatida qabul qilsa, bu munosabat ijobiy sotsiometrik mazmun kasb etadi. Xuddi shunday, talaba professor-o‘qituvchini ilmiy yo‘lboshchi, maslahatchi, madaniy-axloqiy namuna, kasbiy rivojlanishga ta’sir etuvchi shaxs sifatida ko‘rsa, ular o‘rtasidagi pedagogik munosabat chuqur ijtimoiy-madaniy ahamiyatga ega bo‘ladi.

Ijtimoiy-madaniy jihatdan bu munosabatlar ta’lim muassasasidagi umumiy muhitni, qadriyatlar tizimini, muloqot madaniyatini va shaxslararo munosabatlar sifatini belgilaydi. O‘qituvchi va o‘quvchi, professor-o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi sog‘lom sotsiometrik aloqalar hurmat, ishonch, hamkorlik, mas’uliyat, bag‘rikenglik, adolat, madaniy muloqot va o‘zaro tushunish kabi qadriyatlarni mustahkamlaydi. Bu esa ta’lim jarayonini insonparvar, demokratik va shaxsga yo‘naltirilgan mazmun bilan boyitadi.

Pedagogik nuqtai nazardan sotsiometrik munosabatlar o‘quvchi yoki talabaning bilim olishga bo‘lgan motivatsiyasiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Agar ta’lim oluvchi o‘qituvchi tomonidan qadrlanayotganini, uning fikri eshitilayotganini, xato qilishdan qo‘rqmasdan savol berish mumkinligini his qilsa, unda o‘qishga nisbatan ichki qiziqish kuchayadi. Aksincha, sovuq, rasmiy, avtoritar yoki befarq munosabatlar o‘quvchida passivlik, o‘zini chetda his qilish, ijtimoiy qo‘rquv, tashabbussizlik va ijodiy faollikning susayishiga olib kelishi mumkin.

O‘qituvchi–o‘quvchi munosabatlarining sotsiometrik ahamiyati ayniqsa o‘smirlik davrida katta ahamiyatga ega. Chunki o‘quvchi shaxsiyati, o‘zini baholashi, jamoadagi o‘rni, boshqalar bilan muloqot qilish madaniyati aynan shu davrda shakllanadi. O‘qituvchining adolatli munosabati, har bir o‘quvchini sinf jamoasining to‘laqonli a’zosi sifatida qabul qilishi, kamgap, uyatchan yoki o‘zlashtirishi past o‘quvchilarni ham faol jarayonga jalb qilishi sotsiometrik muvozanatni ta’minlaydi. Bu jarayonda o‘qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki sinf jamoasida ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi, o‘smir yoshdagi o‘quvchilar o‘rtasida hamkorlik va do‘stona munosabatlarni tashkil etuvchi, nizolarni yumshatuvchi va ijobiy psixologik muhit yaratuvchi shaxs sifatida namoyon bo‘ladi.

Talaba–professor-o‘qituvchi munosabatlarida esa sotsiometrik aloqalarning mazmuni biroz murakkabroq xarakterga ega. Ushbu o‘rin-

da, munosabatlar faqat ta’limiy faoliyat bilan cheklanmaydi, balki ilmiy izlanish, kasbiy o‘zini anglash, mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv, akademik madaniyat va kasbiy identifikatsiya bilan bog‘lanadi. Talaba professor-o‘qituvchi bilan samarali muloqotga kirisha olsa, o‘z g‘oyasini erkin bayon qilsa, ilmiy savollar bersa, tanqidiy fikr bayon qilsa va maslahat olish imkoniyatiga ega bo‘lsa, unda kasbiy yetuklik va ilmiy faollik shakllanadi.

Sotsiometrik munosabatlarning asosiy parametrlaridan biri — emotsional yaqinlikdir. Bu o‘qituvchi va o‘quvchi, talaba va professor-o‘qituvchi o‘rtasidagi psixologik iliqlik, ishonch, samimiylik va ochiq muloqot darajasini bildiradi. Emotsional yaqinlik mavjud bo‘lgan muhitda ta’lim oluvchi o‘zini xavfsiz his qiladi, fikrini yashirmaydi, savol berishdan qo‘rqmaydi, o‘quv jarayonida faol ishtirok etadi.

Ikkinchi muhim parametr – ijtimoiy qabul qilinish darajasidir. Bu o‘quvchi yoki talabaning o‘qituvchi tomonidan qanday qabul qilinishi va jamoada qanday o‘rin egallashini anglatadi. Agar ta’lim oluvchi o‘zini kerakli, qadrli va jamoaning muhim a’zosi sifatida his qilsa, unda mas’uliyat, o‘z-o‘zini namoyon qilish, hamkorlikka intilish kuchayadi.

Uchinchi parametr – ishonch va psixologik xavfsizlikdir. Ta’lim jarayonida ishonch muhiti bo‘lmasa, o‘quvchi yoki talaba o‘z fikrini erkin bildirolmaydi. Psixologik xavfsizlik esa xato qilish, savol berish, o‘z nuqtai nazarini himoya qilish, yangi g‘oyalarni ilgari surish imkoniyatini yaratadi. Bu ayniqsa, o‘quvchi va talabalarda ijodkorlik, tanqidiy fikrlash va mustaqil izlanishni rivojlantirishda muhimdir.

To‘rtinchi parametr – pedagogik adolatdir. O‘qituvchi yoki professor-o‘qituvchining baholashda, munosabatda, rag‘batlantirishda va tanqid qilishda adolatli bo‘lishi sotsiometrik munosabatlarning barqarorligini ta’minlaydi. Adolat buzilsa, ta’lim oluvchilarda ishonchsizlik, norozilik, befarqlik yoki yashirin qarshilik paydo bo‘lishi mumkin.

Beshinchi parametr – muloqot intensivligi va sifati hisoblanadi. Muloqot faqat ko‘p gapirishdan iborat emas, u mazmunli, hurmatga asoslangan, ikki tomonlama va rivojlantiruvchi xarakterga ega bo‘lishi kerak. O‘qituvchi o‘quvchini tinglasa, savollariga jiddiy munosabat bildirsa, uning ichki holatini tushunishga harakat qilsa, muloqot pedagogik ta’sir kuchiga ega bo‘ladi.

Oltinchi parametr – hamkorlik darajasidir. Sotsiometrik munosabatlar o‘qituvchi va ta’lim oluvchining bir-biriga qarama- qarshi emas, balki hamkor sub’ektlar sifatida faoliyat ko‘rsatishini talab qiladi. Bunda o‘qituvchi boshqaruvchi va nazorat qiluvchi shaxs bo‘lish bilan birga, yo‘naltiruvchi, maslahatchi, ilhomlantiruvchi va sherik sifatida ham namoyon bo‘ladi.

Yettinchi parametr – o‘zaro ta’sir va muhitdir. O‘qituvchi yoki professor-o‘qituvchining shaxsiy namunasi, kasbiy mahorati, nutq madaniyati, adolati, bilimdonligi va insonparvarligi uning ta’lim oluvchilar orasidagi sotsiometrik nufuzini belgilaydi. Nufuz majburlash orqali emas, balki ishonch, hurmat va shaxsiy ibrat orqali shakllanadi.

Sakkizinchi parametr – refleksiv munosabatdir. Bu o‘qituvchi va ta’lim oluvchining o‘z munosabatlarini anglashi, tahlil qilishi, kamchiliklarni ko‘ra olishi va muloqotni takomillashtirishga intilishidir. Refleksiv munosabat mavjud bo‘lgan muhitda har ikki tomon o‘z harakatlarining boshqalarga ta’sirini tushunadi.

Umuman olganda, o‘qituvchi–o‘quvchi hamda talaba– professor-o‘qituvchi o‘rtasidagi sotsiometrik munosabatlar ta’lim jarayoning yashirin, ammo juda kuchli ta’sirga ega bo‘lgan tarkibiy qismidir. U bilim berish samaradorligi, tarbiya jarayoni, shaxsning ijtimoiylashuvi, madaniy dunyoqarashi, mustaqil fikrlashi, ijodkorligi va kasbiy rivojlanishiga bevosita ta’sir qiladi. Shu bois ta’lim muassasalarida sotsiometrik munosabatlarni o‘rganish, ularni pedagogik jihatdan boshqarish va sog‘lom ijtimoiy-psixologik muhit yaratish har bir o‘qituvchi va professor- o‘qituvchining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Safarova R.G. O‘qituvchi-o‘quvchi orasidagi sotsiometrik munosabatlarni rivojlantirish mexanizmlari // “Pedagogika” jurnali. 2026-yil, 1-son. 26-30-b.

2. Морено Я.Л. Cotsiометрия: экспериментальный метод и наука об обществе / Пер. с англ. А. Боковикова. - М.: Академический проект, 2004. - 315 с.

3. Левин Курт. Динамическая психология: избранные труды. - М.: Смысл, 2001.

- 572 с. 4. Роджерс К. Клиент-центрированная психотерапия: теория, современная практика и применение. - М.: Психотерапия, 2007. - 560 с.

5. lbraimovX., Quronov M. Umumiy pedagogika [Matn]. Darslik. T., "Sahhof", 2023, 416-bet.

6. lbraimov X., Quronov M., lbragimova F. Pedagogika tarixi va nazariyasi [Matn]. Darslik. - T., "Sahhof", 2023.392-bet.

7. Ota-ona - murabbiy [Matn] / X.Ibraimov, M.Kuronov, J.Fozilov, F.Zaripov; - Toshkent: Gafur Gulom nomidagi nashriyot- matbaa ijodiy uyi. 2024. - 220 b.

8. X.Ibraimov va boshqalar.Najot tarbiyada. -T.: G‘afur G‘ulom nomida-

gi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. -2025. – 60 b.

9. X.Ibraimov va boshqalar. Go‘zal hulq modellari. – Toshkent.: “Ilm ziyo zakovat” nashriyoti. -2025 y. 80-b.

10. X.Ibraimov va boshqalar. Ma’naviy-axloqiy tarbiya metodlari. G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 2025. - 68 b.